

УДК 165.4+159.9.01

ФЕНОМЕН ДЕЗІНФОРМАЦІЇ: СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

А. І. Пупенко

студентка 2 курсу, група К-21, навчально-науковий інститут економіки та менеджменту
Науковий керівник – к.філос.н., доцент Т. А. Шадюк

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті використано аналітичний метод, за допомогою якого зроблено дефініційний аналіз поняття дезінформації. В результаті застосування емпіричного підходу встановлено, що за своєю сутністю дезінформація є інформацією, до якої належать фейки (фейкові новини), конспіративні теорії (теорії змови), постправа, альтернативна правда. Спорідненість між ними виявлена на основі таких сутнісних характеристик як неправда, спотворене чи цілковито хибне знання, які справляють негативний вплив на індивідуальну та суспільну свідомість.

Ключові слова: інфодемія, дезінформація, фейки, фейкові новини, конспіративні теорії, «теорії змов», постправа, альтернативна правда.

В статье использован аналитический метод, с помощью которого сделан дефиниционный анализ понятия дезинформации. В результате применения эмпирического подхода установлено, что по своей сути дезинформация является информацией, к которой относятся фейки (фейковые новости), конспиративные теории (теории заговора), постправа, альтернативная правда. Родство между ними обнаружено на основе таких существенных характеристик как неправда, искаженное или совершенно ложное знание, оказывающие негативное влияние на индивидуальное и общественное сознание.

Ключевые слова: инфодемия, дезинформация, фейки, фейковые новости, конспиративные теории, «теории заговоров», постправа, альтернативная правда.

The article uses an analytical method, which is used to make a definitive analysis of the concept of misinformation. As a result of the application of the empirical approach, it has been established that in its essence misinformation is information, which includes fakes (fake news), conspiracy theories, post-truth, alternative truth. The relationship between them is found based on such essential characteristics as untruth, distorted, or completely false knowledge, which have a negative impact on the individual and social consciousness.

Keywords: infodemia, misinformation, fakes, fake news, conspiracy theories, post-truth, alternative truth.

Нині стає все важче розпізнати правду. Відтоді як ЗМІ стали відігравати роль комунікаторів, а не тільки лінійних інформаторів без зворотної відповіді, у цифровому світі медійних видань практично зникли такі якісні центровані характеристики як надійність чи авторитетність видання, експертна оцінка інформації, натомість їх заступили імперсональність, ризомність та симулякри, а створення інформаційного контенту перетворилося з мети на засіб примноження аудиторії, ефективної монетизації й пренагідного витіснення конкурентів.

Резонансні політичні події, хвилюючі масову свідомість кризові екологічні чи економічні явища, пандемії, – усі вони мають дещо спільне, – вони до кінця не вивчені або ж взагалі складно піддаються науковому поясненню. Що важче зрозуміти їх, то легше такі події захоплюють масову свідомість й стимулюють до продукування власного пояснення дійсності. Пересічний споживач медіа-продукту не навчений розрізняти правду від напівправди, факти від фейків, наукові теорії від конспіративних теорій, а тому необачно споживає й легковажно розповсюджує неперевірену чи зумисно хибну інформацію на кшталт заперечення зміни клімату чи твердження, що Covid-19 – це «просто грип», «сплеск сезонних ГРВІ», а вакцинація від Covid-19 та інших інфекційних хвороб – це експерименти (досліди) над людьми, що цілеспрямовано ослаблюють імунітет, викликають безпліддя або й навіть є способом біо-технологічної маніпуляції, оцифровки кожної людини на планеті – «чіпізації». Посилення апокаліптичних настроїв у суспільстві, характерне для кризових періодів усіх епох, підштовхує до конфронтації наукового знання і релігії, антагонізму розуму і віри, в результаті чого активно ширяться застереження й відверті заборони на вакцинацію від Covid-19 як уявне справдження старозавітних пророцтв.

Фейкові новини, конспіративні теорії («теорії змов») стали водночас і визначальною рисою нашого часу, і новою актуальною проблемою, яку потрібно вирішити в умовах тотального скепсису, підозрливості, наростання дискредитації науки та експертного знання [11, С. 121]. Вчені дедалі частіше порушують питання кризи довіри до експертного знання, подекуди аж до повної відмови від нього, що характеризує цю ситуацію як наростання бездумності, посилення конформізму, невігластва й пасивності у поведінці індивідів [10, С. 160]. Аналітики стверджують, що на пострадянському українському просторі ці явища можна пояснити так званім постколоніальним синдромом, що включає низку негативних соціально-політичних та психологічних факторів впливу на особу (тривале випробування неправдою, імітацією, симуляцією та маніпуляціями суспільною свідомістю), в якій натепер спостерігається вкрай низька довіра до уряду, беспорядність і неготовність взяти на себе особисту відповідальність у кризові періоди, в тому числі у прийнятті життєво важливих рішень [7]. Пострадянський шлейф упереджень торкається й молоді, виховання якої базується на засвоєній поведінці старшого покоління.

Наплив неперевіреної інформації, яку без зусиль можна отримати з Інтернет-ресурсів, настільки вражає своїми обсягами, що нині це явище розглядають як інформаційну пандемію – інфодемію [1], негативні наслідки якої ми виявляємо вже тепер на індивідуальному, локальному та глобальному суспільному рівнях, проте увесь комплекс її загрозливого впливу на біологічну та соціальну природу людини ще досить важко спрогнозувати. Це дає підстави сучасним філософам, психологам, культурологам та суспільствознавцям осмислювати інфодемію як проблему в двох напрямках: 1) неконтрольованого продукування, поширення та споживання інформації у таких обсягах, що її складно перевірити на правдивість; 2) неконтрольованого й зумисного продукування, безвідповідального поширення та невідрефлексованого чи навіть несвідомого споживання дезінформації як неправдивої інформації, що спотворює дійсний стан речей, провокує викривлення реальності. Найбільш небезпечним є саме другий напрямок, адже мова йде про інфікування та його хворобливі наслідки.

То що ж таке дезінформація? Чому ніхто з нас не застрахований від її впливу на свідомість? Звичайно, фальшиві новини існують вже давно, але ми всі добре усвідомлюємо, що нині вони подорожують значно далі та швидше завдяки мережі Інтернет, ніж це було можливо раніше завдяки традиційним засобам комунікації. Досі не встановлено, що саме вважати дезінформацією, на яких підставах і якими є її основні види та форми. Тож ми керуємося найзагальнішим визначенням, маючи на увазі під дезінформацією «певні види

інформації, що призводять до хибного сприйняття фактичного стану речей у світі» й означають посутньо неправду або хибне знання [10, С. 159]. Базуючись на емпіричному підході, у поле зору нашого дослідження потрапляють «теорії змов», фейки (фейкові новини), постправа, альтернативна правда (альтернативні факти), які ми зараховуємо до сучасних видів дезінформації.

Опираючись на міждисциплінарні дослідження британських вчених у сфері когнітивної психології Карен Дуглас, Роббі Саттона, Олександри Цічочки, Патріка Лемана та Марко Циннірелли, можемо констатувати, що всі види дезінформації мають спільне сутнісне ядро: неправду, спотворене чи цілковито хибне знання [2; 4]. Це дає підстави встановлювати спорідненість між різними видами дезінформації. Для прикладу, філософ Ананді Хаттіангаді відносить «теорії змови» до інформації, що не має достатніх підтверджуючих доказів й тому, на її думку, належить до розряду фейків чи фейкових новин. Загалом фейковими новинами дослідниця називає «загальнодоступний вміст, який позиціонує себе як достовірну фактичну інформацію, але насправді вводить в оману або ж, принаймні в деяких випадках, створюється з метою обману» [3]. Тобто зазвичай фальшиві новини подаються як достовірні фактична інформація, тоді як в дійсності вони є неправдивими або оманливими. На наш погляд, відповідно до логіки міркування у визначення «fake news» входить не лише новинний контент, але й будь-які інші форми дезінформації, пов'язані з новими медіа (публічні публікації на веб-сайтах, матеріали блогів, контент відео-блогів, меседжі, пости, репости, меми, голосові бесіди тощо) [9].

На сутнісному співвідношенні англ. «fake», укр. «фейк» із дезінформацією наголошується у роботі О. Пригорницької. Зокрема, підкреслюється, що фейкові новини носять не безневинний, розважальний характер, а зумисно шкідливий і такий, що викликає негативні емоції. Тому пропонується таке визначення: «фейк – це спеціально спотворена новина, подія чи журналістський матеріал, який містить неправдиву або перекручену інформацію, що дискримінує певну людину чи групу осіб в очах аудиторії» [8]. Таким чином, дезінформація позначає собою збірну назву різноманітних видів неправдивої інформації та хибного знання. Тобто до дезінформації відноситься неперевірена, фальшива або й відверто сфабрикована інформація, що несвідомо або й зумисно, цілеспрямовано створюється та поширюється під виглядом достовірного фактичного або науково-доведеного знання.

Хоча більшість із нас вважає себе несприйнятливими до дезінформації, спроможними критично мислити та протистояти маніпулятивним впливам, все ж психологічні упередження, епістемічні потреби та епістемічні обмеження, що природно нам притаманні, впливають на нашу здатність до відокремлення фактів від вигадки набагато більше, ніж нам здається. З одного боку, сучасні дослідники наголошують на чіткій відповідності між когнітивними потребами й сприйнятливістю до дезінформації, наприклад, заохоченою вірою в «теорії змов». Зокрема, стверджується, що «продукування «теорій змови» стимулюється потребою задоволення пізнавального інтересу, запитів пізнання («the need for cognitive closure»), в основі якої лежить бажання отримати пряму відповідь на своє запитання, позбавлену непевності чи неоднозначності» [10, С. 162; 4]. Відтак, згасання потреби в доконечному задоволенні пізнання автоматично зменшує рівень тяжіння до простого пояснення складних суспільних явищ і сприйнятливості особи до актуальної дезінформації.

З іншого боку, існує також низка індивідуальних епістемічних викривлень, обмежень, що здатні спотворювати процес пізнання, а отже й сприяти викривленню пізнавальних результатів, перетворювати знання на квазізнання, псевдотеорії. До таких ілюзій мислення належать відсутність метазнання, упередженість підтвердження й конфабуляція [10, С. 163]. Вони виконують компенсаційну та терапевтичну функції, забезпечують суб'єкта пізнання відчуттями переконаності у сенсотворенні, самостійного осмислення подій, критичної

зрілості тощо, втім є перешкодами для отримання об'єктивного знання, а також епістемічно-моральними вадами.

Явище дезінформації в цифрову епоху потребує скрупульозного перманентного вивчення, адже завдяки новітнім комунікаційним технологіям, які безупинно вдосконалюються, воно здатне набувати щораз нового вигляду, а отже справляти латентний вплив на індивідуальну та суспільну свідомість. Слово – це зброя, за допомогою якої в суспільстві ведуться інформаційні та культурні війни, що збирають в рази більше жертв, аніж у справжніх бойових діях. Тому ефективним засобом протистояння інформаційним інтервенціям є самоосвіта, неформальна освіта, яка дедалі більше осмислюється як необхідність. Позитивними кроками у напрямку освічення Інтернет-користувачів, основних споживачів інформації, є впровадження онлайн-курсів, зокрема таких як на освітній платформі Prometheus: «Інформаційна гігієна. Як розпізнати брехню в соцмережах, в інтернеті та на телебаченні», а також «Дезінформація: види, інструменти та способи захисту» [5; 6]. Залучення фахівців, використання даних сучасної науки та актуальних досліджень здатне підняти загальний рівень освіченості та відповідальності громадян, подолати невігластво та оздоровити сучасне суспільство.

1. Alvarez-Galvez J., Suarez-Lledo V., Rojas-Garcia A. (2021) Determinants of Infodemics During Disease Outbreaks: A Systematic Review. *Front. Public Health*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2021.603603/full> (дата звернення: 01.11.2021).
2. Douglas, Karen M. ; Sutton, Robbie M. ; Cichocka, Aleksandra. The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*. 2017. Vol. 26, Issue 6. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0963721417718261> (дата звернення: 01.11.2021).
3. Hattiangadi, Anandi. The epistemology of fake news. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dkbm3wMv0pQ> (дата звернення: 01.11.2021).
4. Leman, Patrick J. and Cinnirella, Marco. Beliefs in conspiracy theories and the need for cognitive closure. *Frontiers in Psychology*. 2013. Vol. 4. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2013.00378/full> (дата звернення: 01.11.2021).
5. Дезінформація: види, інструменти та способи захисту. Prometheus online course. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DISINFO101+2021_T2/about (дата звернення: 01.11.2021).
6. Інформаційна гігієна. Як розпізнати брехню в соцмережах, в інтернеті та на телебаченні. Prometheus online course. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IH101+2021_T3/about?fbclid=IwAR3JG7UcuGrw9hYYuIlgG5ZTNKdrGhJ5_gwqtlYCOOnKsKUDYE6uQrkXE6w1w (дата звернення: 01.11.2021).
7. Михальченко М. Постколоніальний синдром на пострадянському просторі: порівняльний аналіз. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2010-25-5/svit-2010-25-5-50-mihalchenko.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
8. Пригорницька О. Фейкова інформація в соціальних медіа: виявлення, оцінка, протидія. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського* : зб. наук. пр. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2017. Вип. 48. С. 311–321.
9. Пупенко А. І. Конспіративний дискурс: соціокультурна характеристика. *Мова, освіта, наука в контексті міжкультурної комунікації* : матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15 квітня 2021 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. С. 134–135.
10. Шадюк Т. А. Соціокультурні виклики дезінформації. *Вісник Національного Авіаційного Університету. Сер. Філософія. Культурологія*. 2021. № 1. Том 33. С. 158–164.
11. Шадюк Т. А. Феномен конспіративізму: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки* : науковий журнал. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2021. Вип. № 1 (89). С. 114–127.